

Semesteroppgave i Samisk kulturkunnskap, vinteren 2002-2003, Åge Utnes

Oppgavetekst: **Samene og samisk kultur har i flere hundre år vært studert av forskere fra ulike vitenskaper. Drøft trekk ved denne forskningen og hvordan den har endret seg over tid.**

Besvarelse

Ramme og begrep

Denne besvarelsen er skrevet med norsk kulturhistorie som erfaringsbakgrunn og referanseramme. Med norsk kulturhistorie menes at jeg har norsk som morsmål, identifiserer meg med norsk bondekultur og har ingen spesiell kunnskap om svensk, finsk eller russisk samfunnsliv og historie.

Denne teksten vil ikke være noen fyldestgjørende besvarelse. I stedet velger jeg å bruke deler av pensumlitteraturen om de ulike vitenskapene til å underbygge utviklingstrekk i den generelle innledningen og de avsluttende kommentarene. De generelle delene kjennetegnes ved at de ikke har kildeangivelse.

Der hvor kilder ikke er angitt henter jeg stoff fra Innføring i norsk kulturhistorie og Kulturpolitikk slik fagene ble undervist på første året på kulturlinja ved Høgskolen i Telemark, avdeling for allmenne fag, Bø. Derved er jeg tverrfaglig innstilt og avstår fra å bruke både disiplinbegrepet og terminologi fra ulike fagdisipliner.

Oppgaveteksten benytter begrepene "i flere århundre", "forskere", "ulike vitenskaper", "trekk ved forskningen" og "hvordan forskningen har endret seg over tid". Begrepene er problematiske blant annet fordi tidlige opptegnelser gjerne var maleriske og inneholdt karakteristikk og slutninger som sikkert både var akseptable og holdbare sett med datidens øyne.

I dag kan de logiske slutningene i tekstene kalles for hypotetiske og spekulative, og beskrivelsene av de kulturelle særtrekkene er mildest talt tendensiøse. I vår tid stilles det krav til nøytralitet og objektivitet i forhold til studieobjektet og innsamlet material. Generelt finner jeg det vanskelig å bruke begrepene forskning og vitenskap om kildemateriale eldre enn 1850.

Generelle utviklingstrekk de to siste århundrer i korte drag

I første halvdel av 1800-tallet fikk vi en bølge av nasjonal oppvåkning hvor nye stater skulle berettiges og formes. Utviklinga i Norge kom samtidig med eller like etter for eksempel Italia og Tyskland. Bjørnar Olsen omtaler det som nasjonalistiske strømninger. (Olsen 1998, s. 4)

For å legitimere Norge som selvstendig nasjon ble det lagt vekt på lange historiske linjer og særtrekk som kunne avgrense "det norske" i forhold til nabofolks kultur, som vi jo skulle løsrives ifra. (Jamfør fritt med utviklinga i vitenskapelige miljø i Jugoslavia på 1990-tallet.) Audhild Schanche og Bjørnar Olsen siterer O. Dahl (1970) på at det var et spesielt anliggende å bevise at vi var et eget folk med en egen nasjonal identitet. (Schanche og Olsen 1983, s. 116)

Rundt 1850 førte befolkningsøkninga til det som gjerne kalles det store hamskiftet. Omlegging og rasjonalisering av jordbruket og ekspanderende industriutvikling og sentralisering gjorde at det hastet med å redde kulturarven. Fra norsk kulturhistorie kjenner vi til at forskningen var preget av markante personligheter. Kristianias intellektuelle elite fokuserte på norske verdier og målet var å redde arvesølvet ut av det brennende hus. Noe av arbeidet ble konsentrert om det som var lettest å miste; den immaterielle kulturarven i form av eventyr, kvad, viser, dialekter, skikker og seder. Parallelt arbeidet andre med registrering av bygninger, utsmykning, instrumenter, bekledning og andre materielle kulturuttrykk.

Man skulle gi et svar på hva som var Norsk, urnorsk, det som hadde overlevd urørt og upåvirket helt siden middelalderen og enda tilbake til vikingtid. Svaret skulle være lettfattelig og entydig for å kunne forstås og læres av alle med nasjonalt sinnelag.

Allerede i 1830- og 40-årene var kyststrøkene blitt erklært som ureine på grunn av samhandelen med og påvirkning fra andre land. Men Kristiania-eliten fant det de lette etter øverst i Setesdalen og i indre Telemark. Dyrkingen av den norske bondekulturen kunne ta til.

Med stadig repetisjon av budskapet i kunst, litteratur, presse og i politikken var lokalpatriotisme rundt 1870 erstattet med gryende nasjonalt sinnelag, og vi gikk inn i en fase av konsolidering av nasjonale verdier. Siste halvdel av det 19. århundret kalles da gjerne for det nasjonale gjennombrudd. (Salvesen 1984, s. 30)

Konsolideringa bestod i korte trekk av en videre innsamling og utvidelse av kildematerialet, men også en fortolkning og innarbeiding av de gjenfunne kulturverdiene i samtidas verk og tekster. Harald Eidheim bruker begrepet ingeniørkunst om det å benytte kunnskap om fortida sin egen tid. (Eidheim 1993)

Eksempelet ovenfor er klassisk instrumentell kulturpolitikk for å legitimere overordnede og langsiktige, strategiske mål. Også i dag er det vanskelig å ikke anta at det ligger politiske motiver bak forskning. Forskningsprogram initieres av det offentlige og gjenspeiler et behov for beslutningsgrunnlag. (Rett nok er det ikke slik at ministre alltid handler ut fra framforsket materiell.)

Darwin med (u)venner

I andre halvdel av det 19. århundret får vi en dreining i synet på andre folkeslag. Fra å være pittoreske små enheter og krydder i kulturlandskapet, får minoritetene etter hvert rollen som underutviklede og mindreverdige. Bjørnar Olsen kaller dette for evolusjonistiske strømninger. (Olsen 1998, s. 4)

Charles Darwin satt i flere år på sine opptegnelser før han ga ut *Origin of Species* i 1859. Darwin legger fram en systematisk teori om dyrs utvikling, faunasiden, og gjør en jobb som kanskje har sin parallell i svensken Linnés arbeider på florasiden.

Darwinismen representerer et brudd med tidligere tiders, geistlig pregede forklaringer på dyrs opprinnelse og utvikling, og ble fort tidas motelære. Nasjonalt orienterte liberalister kombinerte darwinisme med biologi, og vi fikk de samfunnsteoretiske bastardene sosial- og kulturdarwinisme.

I korthet er den postulistisk: Sterke nasjoner er overlegne i kraft av at de er langt framskredne i sin utvikling. Utviklingsoptimismen beskriver en nødvendig utvikling fra primitive stammesamfunn til komplekse vestlige samfunnsstrukturer, utviklingsdeterminisme. Fra 1880-tallet vurderes et industrialisert samfunn som et nødvendig resultat av sivilisering og samfunnsutvikling. (Salvesen 1984, s. 32-36)

Folkeslag som ikke har oppnådd samme grad av utvikling vurderes som mindre utviklet og mindreverdige. Europeiske stater med ekspansive tendenser benyttet sosialdarwinismen til å legitimere kolonialisme og imperialisme. Det å dominere landområder med laverestående raser var et velgjørende og riktig moralsk anliggende.

Først i 1945 falt tanken om høyerestående raser og overmennesket tungt til jorden, ideologisk sett. Men begrepet utviklingsland kan ennå i dag ha betydningen underutviklede land, og det kan tolkes som standhaftig og implisitt kultur-imperialistisk tankegods.

Det 20. århundret

De samiske områdene og Nord-Norge grenser opp mot tre av våre nabofolk. Det har i perioder vært behov for å styrke norsk identitet i landsdelen, til fortrengsel for "unasjonale element" som for eksempel samiske og kvenske. Samling om nasjonale verdier har gjerne vært et tilbakevendende tema i krisetider. Etter revolten i Russland i 1917 ble det særlig behov for å styrke det indre samholdet. I borgerlige kretser fryktet man en smitteeffekt og radikalisering i nord. (Schanche og Olsen 1983, s. 121)

Etter krigen kom regjeringen hjem fra London med oppskriften på et nytt samfunn i bagasjen. Arbeiderpartiet hadde hatt stor framgang i valgene som gikk før krigen, og satt med den reelle makta både i London-regjeringa og i etterkrigstidas Norge. Nye mantra under gjenoppbyggingen ble "like muligheter for alle" og "by og land, hand i hand". Bygdenorge skulle løftes ut av fattigdom og bli en moderne, industrialisert stat.

Etterkrigstida var preget av engasjement i internasjonale anliggender og samordning med andre land. Samarbeid med andre stater førte til en rekke internasjonale avtaler og traktater som for eksempel NATO, Warzawapakten, EEC, Comecon, EFTA og OECD. Dette ga ei nybrottsid med mangfold og debatt, som utover femti- og sekstitallet åpnet for en diskurs om forskjellighet og toleranse overfor andre kulturer og historiske linjer, pluralitet. (Schanche og Olsen 1983, s. 125)

Tidlige kilder

Helge Salvesen skriver at det finnes et rikholdig kildemateriale om samer og samisk kultur, og tallfester "lappologisk litteratur i Fennoskanidia" til 18-20.000 tekster. Samtidig poengterer han de fleste kildene stort sett nevner det samiske, og at det gjerne beskrives som noe eksotisk og kuriøst. (Salvesen 1984, s. 23)

De tidligste kjente, mulige opptegetninger om samer og samisk kultur finnes i Tacitus' Germania og Ptolemaios' Geografiske hyfegesis, hvor Tacitus 100 e.Kr. bruker begrepet 'fenni' og Ptolemaios 50 år seinere begrepet 'phinnoi.' (ibid, s. 23 med fotnote) Seinere tror kandidaten at den nordnorske høvdingen Ottar nevnte det samiske i sin fortelling til den engelske kong Alfred på 890-tallet. (Ottar 2002) I pensum finner kandidaten ellers lite kildemateriale fra middelalderen.

Arbeider fra de første århundrene etter middelalderen kan gjerne kalles for pionerarbeider og grunnleggende kartlegging. De disiplinene vi i dag benevner som kultur-fag finner tidlig kildematerial i filologiske arbeider fra 1500-tallet og utover. Å drive misjon blant fremmede forutsetter at man kan språket hos de som skal omvendes, og den tidligste lappologien ble preget av språklige studier for å skaffe redskap til misjonsvirksomhet. De første bøker på samisk ble i følge Salvesen trykt allerede i 1619. (Salvesen 1984, s. 24)

Parallelt med språkstudiene i den tidlige kartleggingsfasen ble det gjort nedtegetninger om andre sider enn det rent språklige ved samenes kultur. Notatene er blant det lille vi har av kildemateriale om immateriell og materiell kultur, men kan ha preg av å være tilfeldige folkeskildringer. Kjell Åke Aronsson fremholder at mangelen på relevant kildematerial "inte hindrat framlæggandet av de mest vidlyftiga teorier." (Aronsson 1995, s. 49)

Johannes Schefferus' Lapponia fra 1673 beskrives som det første bredt anlagte verk av systematisk art. Schefferus baserte seg på tilsendte manus, og kildene var geistlige som var i svensk Lappland for å kristne de ville og primitive stammene. På 1700-tallet var det vesentlig grammatikker, ordlister og religiøse skrifter som ble gitt ut. (Salvesen 1984, s. 23)

Forskere

På 1500-tallet og framover var statsmakten ikke manifestert gjennom et stort byråkrati. Det var sparsomt med øvrighet, få kunne skrive og antallet offentlig ansatte var kanskje spesielt lavt nordafor.

Både 1600- og 1700-tallet var preget av nysgjerrighet, vilje til å se på verden med nye øyne og et behov for å beskrive alt og alle *fenomener*. Så tidlig var vitenskapen dominert av universalgeni og preget av generalister. Delvis fordi volumet av arbeider ennå ikke var mere omfattende enn at tankesterke personer kunne ha oversikt, og delvis fordi tida rommet store personligheter.

1800-tallets forskere preges av at agendaen er distanse mellom folkeslag og (re)konstruert kultur, som beskrevet under "Generelle utviklingstrekk ..." ovenfor.

Ved forrige århundreskifte utvides lappologien. Fra å være hjelpefag for språkstudier blir historie, etnografi og etnologi selvstendige disipliner med egne agendaer. Salvesen gir lingvistene Qvigstad og Wicklund mye av æren for differensieringen. (Salvesen 1984, s. 24-25)

Til langt ut på 1900-tallet er det storsamfunnets representanter som skildrer og beskriver det samiske samfunn og dets skikker og seder. Det har vært metodisk karakteristisk at forskningen har vært gjort av ikke-samer for ikke-samer. (Salvesen 1984, s. 22)

Først i etterkrigstida var skoleringa og selvbevisstheten blant samene blitt såpass at fikk vi nye og annerledes beskrivelser av livet i samiske områder. Foreløpig kan jeg ikke drøfte hva en samisk innfallsvinkel skulle være; Det forutsetter en diskurs om begrepene etnisitet og kulturelle forskjeller.

Religionsvitenskap

Første del av pensum sier lite om studier av samisk religion. Både Salvesen og Minde nevner Læstadianismen, men samisk kosmologi og tidligere ikke-kristen praksis, kultus, behandles ikke utførlig før seinere. En titt på pensumlista for del IV viser at vårt pensum stort sett er skrevet på 1980- og 90-tallet. (Minde 1992, s. 34-35)

En del om førkristen religionsutøvelse kan man finne i etnografiske skildringer av gravskikker fra middelalderen og oppover. Etnografene var visstnok glade i å åpne graver og å måle hodeskaller.

Språkstudier og pedagogikk

Den tidligste forskningen på samisk kultur var språkstudier; lingvistikk og språkvitenskap med kartlegging av morfemer, grammatikk, syntaks og lydsystemer. Motivet for tidlig forskning var gjerne å legitimere skandinavenes rettslige primat over samene. (Salvesen 1984, s. 30)

Etter lov om innføring av allmenn skolegang rundt 1865, kunne etter hvert de fleste i det norske samfunnet lese og skrive. Men det finnes et rikelig materiale med skrekkhistorier om samisk skolegang. Flere informanter opplyser at de hadde gått mange år på skolen før de begynte å forstå noe av undervisninga. (Dahl 1970). Vi finner utsagn om at barna hadde forbud mot å snakke samisk, og at språket gjerne ble negativt karakterisert. Enkelte utsagn kan også tolkes slik at man ikke hadde tiltro til at samer kunne tilegne seg kunnskap på høyt nivå.

Noe av undervisninga i barneskolen foregikk på internater, hvor elevene kanskje hadde liten kontakt med slekta og den kulturen de kom fra. En praksis med å skille barna fra de voksne fører til svakere tradering og overlevering av skikker og seder fra generasjon til generasjon. Eventuell høyere utdanning medfører igjen en annen form for fremmedgjøring og løsrivelse fra en kultur hvor ferdigheter og kunnskap tradisjonelt ble muntlig og praktisk tradert.

Det kan synes som om storsamfunnets nedvurdering av samisk språk og kultur når en topp i etterkrigstida. Negative holdninger til den samiske befolkningen var da langt på vei internalisert.

Ennå i våre dager anlegger samer sak på grunn av manglende skolegang eller annen krenking av grunnleggende menneskerettigheter. Og hendelsene ligger forbausende nært i tid. Storsamfunnets praksis overfor minoriteter har skapt et behov for utredninger om sosiale og pedagogiske problem. Men jeg kan ikke se at disse behandles utførlig i denne pensumdelen. Henry Minde nevner imidlertid Per Fugellis undersøkelser av korrelasjoner mellom ulike sykdomstyper og etniske grupper, og at sosialantropologen Vigdis Stordahl i 1991 skriver om samene og det psykiske hjelpeapparatet. (Minde 1992, s. 31-32)

Minde skriver videre at det skjer endringer i de skolepolitiske forholdene 1960-tallet. Fra å betrakte samisk språk som kompliserende i opplysningsarbeidet øyner man muligheten for å se minoritetsspråket som en ressurs. (ibid. s. 32-33) Diskusjonen om morsmålsundervisning på 1960-tallet kan ses på som et uttrykk for denne holdningsendringen.

Arkeologi

Flere forfattere på pensum poengterer at samene i lang tid er blitt beskrevet som historieløse samfunn; Samiske samfunn ble ikke oppfattet som dynamiske utviklingsforløp over tid. Dermed mangler beskrivelsene av samisk kultur historiske, diakrone perspektiv, og framstår som statiske og stillestående, tidløse tilstander, med den følge at det tidligere bare forelå synkrone beskrivelser av nå-situasjoner. Eksempelvis siterer Bjørnar Olsen arkeologen Kleppe på at samisk jernalder som et spesifikt førkristent utviklingsnivå som varte fra år 0 til 1700 e.Kr. (Olsen 1998, s. 4)

Bjørnar Olsen går sterkt til rette med utbredt praksis innen arkeologifaget i to artikler i første pensumdel. Hovedankepunktet ser ut til å være det provoserende utsagnet: Ingen norsk identitet uten norsk arkeologi. I den tidligste artikkelen, skrevet sammen med Audhild Schanche i 1983, hevder forfatterne å kunne lese en sammenheng mellom behov og funn i norsk arkeologi.

Påstanden underbygges med en gjennomgang av arkeologiske undersøkelser i Nord-Norge. Geografiske skjevheter i steder for stein- og jernalderfunn påvises, og forfatterne mener dette skyldes et behov for å skape kunstig kontinuitet i norsk historieskrivning, og en distansering til en eventuell parallell utvikling i de samiske samfunnene. (Schanche og Olsen 1983, s. 116, 117 og 119)

I sin artikkel fra 1998 peker Olsen på at det er relativt vanlig å forveksle et lands historie med majoritetsbefolkningens historie. Han peker på mangel på samisk perspektiv og mangel på samiske, vitenskapelig beskrivelser av eget samfunn. I følge rådende historiske modeller underbygd med arkeologiske funn, har samene kommet seint inn i jernalderen. Funn av metaller på samiske gravsteder har høstet kritikk.

Det har vært sådd tvil om det seriøse og vitenskapelig holdbare ved analyse utgravninger hvor konklusjonene ikke har fulgt en tradisjonell evolusjonistisk modell. Han hevder at det ligger en latent politisk dimensjon i forskningen på samiske tema, at etnisitet er blitt politisert innen arkeologien, og at individer nærmest er blitt faglig kriminalisert. (Olsen 1998, s. 6)

Et annet poeng er at faget har ikke vært igjennom nødvendige metodekritiske faser som andre disipliner. (Schanche og Olsen 1983, s. 138)

Sosialantropologi

På Universitetet i Tromsø ble det registrert tendenser i valg av fag blant folk som identifiserte seg med samisk kultur. Det ser ut til at det løsner på slutten av 1970-tallet. Spesielt i sosialantropologien fant folk med samisk bakgrunn ideer og begrepsapparat som var anvendelig på egen kultur.

Henry Minde trekker blant annet fram Robert Pehrson og Robert Paines feltarbeider på siidasystemer fra 1950- og 60-tallet. Robert Pehrson konsentrerer seg om slektskapssystemer, mens Robert Paine ser på økonomiske og kulturelle tilpasninger blant reindriftssamer. (Minde 1992, s. 30-31)

Minde trekker også fram Vigdis Stordahls bruk av begrepene frontstage og backstage (offentlige og private handlingsrom), fra Erwin Goffmans *The Presentation of Self in Everyday Life* fra 1959, og Hirschmanns modell for analyse av kommunikasjon mellom herskere og undersåtter fra *Exit, Voice and Loyalty* fra 1970. I sin hovedoppgave fra 1982 benytter Stordahl begrepene og modellen til å analysere vilkår, samhandling og utvikling i den etnopolitiske organisasjonen Norske Samers Riksforbund, NSR. (Minde 1992, s. 41-42)

Avsluttende kommentarer

Tidlig forsknings lett maleriske beskrivelser av et folk og dets kultur, har blitt utfyllt med forskningsresultat fra disipliner hvor metodene er basert på analyse av fysiske funn og som opererer med kvantifiserbare størrelser. Endringer i metodevalg og kritisk gjennomgang av eldre forskning synes å medført en revurdering av tidligere forestillinger om det samiske folk.

Sentrum for forskningen synes også å være flyttet fra hovedstaden og nærmere våre dagers kjerneområde for samisk kultur. Dette har kanskje stilt større krav til samsvar mellom kart og terreng. Det tør være kjent at Universitetet i Tromsø i sin tid rekrutterte radikalt vitenskapelig personell. Kanskje har denne nye generasjonen også villet se på tidligere tiders forskning med friske øyne, kanskje til og med ivret for nylesning av historien.

Det politiske bildet er ganske så annerledes i dag enn for eksempel på 1950-tallet. Den kalde krigen er på mange måter over, og de siste ti årene har vi sett endringer i norsk forsvars- og utenrikspolitikk i nord. Den norske stat har ikke det samme behovet for å skape distanse til den store nabo i øst, Den russiske bjørnen.

Tidligere polarisering i det politiske landskapet er i dag i stor grad erstattet av en åpnere diskusjon. Behovet for å være med eller i mot synes vanskelig å begrunne, og Norge har kanskje mindre behov for en enhetlig front både innad og utad; Innad er det større toleranse for forskjellighet og variasjon, mens man utad tør stå fram som en sammensatt og ikke nødvendigvis ensartet, norsk kultur. Dette åpner kanskje for at også samisk kultur over tid kan få større spillerom. Eidheim oppfordrer den samiske eliten til å skape et nytt masterparadigme gjennom å lære å bruke bricolage sammen med ingeniørkunst. (Eidheim 1993)

Selv om samene har vært organisert i adskilte grupper og mindre samfunn med stor variasjon i lokal tilpasning og kulturuttrykk, kan man snakke om et felles pan-samisk

rom i de statene som har samiske folkeslag blant sine borgere. (Eidheim 1993) Det synes godt dokumentert at nomadiske samer i flere hundre år har brukt landskapet på tvers av politiske grenser, og lært å leve med skatteinnkreving fra flere stater.

Med økt internasjonalisering er behovet for avgrensning mot andre sosiale grupperinger og naboer mindre. Selv i Annerledeslandet er begrepet nasjon svekket, og det kan synes som om regionsbegrepet er på vei inn. En utvikling i retning av også å finne fellesinteresser og skape bedre samhandling, kan være lettere under dagens statsstrukturer enn hva som tidligere har vært politisk mulig.

Vi får se hva resten av pensum avslører eller utløser av nye spørsmål.

Takk for oppmerksomheten!

Litteraturliste, del 1, introduksjon – forskningshistorie

Minde, Henry 1994: Samenes historie som etterkrigshistorisk forskningsfelt. *Etterkrigshistorisk Register*, nr. 18. LOS-sentret, Bergen.

Aronsson, Kjell Åke 1995: Samiskt kulturlandskap – miljöer i nuet och minnen från det förgångna. I Samiske kulturmiljöer i Sverige, Riksantikvarieembetet, Stockholm, s. 49-64.

Eidheim, Harald 1993: "Bricolage og ingeniørverksemd i Sapmi," i: *Norsk sosialantropologi 1993 - et utsnitt*. Norges Forskningsråd.

Olsen, Bjørnar 1998: "Samerna – ett folk utan historia?" *Populær arkeologi* 1998:4, s. 3-6.

Salvesen, Helge 1984: "Tendenser i den historiske sameforskning – med særlig vekt på politikk og forskning," i: *Scandia* 1984, s. 21-52

Schanche, A. og B Olsen, 1983: Var de alle nordmenn? En etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi. *Kontaktstensil* 1983:22-23. s. 115-146.

Thuen, Trond 1986: "Forhold mellom etniske grupper – noen samfunnsvitenskapelige refleksjoner," i Erke, Reidar og Asle Høgmo (red.): Identitet og livsutfoldelse, Oslo: Universitetsforlaget, s. 109-115

Dahl, T.E. 1970: *Samene i dag – og i morgen*. Gyldendal. Disse kapitler:

Vi er i ferd med å dø, s. 7-15

Det er jo på vidda vi lever, s. 58-64

Et spørsmål om kjøp og salg, s. 72-78

Vi trenger ikke det lappiske, s. 84-89

Sameproblemet? Det finnes ikke, s. 117-119

Den norske måten, s. 135-142

Snakk ikke om samer her i bygda, s. 145-149

H.J. Henriksen: Lite har skjedd, s. 164-172

H. Rønbeck: Hjulet kommer ikke til å stoppe, s. 173-181.

Samene – de fremmedgjorte, s. 189-202

Ekstra

Ottar, populærvitenskapelig tidsskrift fra Tromsø Musum – Universitetsmuseet,
2002, nr. 243.

U-Vett

ved Helen Eriksen

Universitetet i Tromsø

9037 TROMSØ